

Ристо ХРИСТОВ

ПРИЛОГ КОН ПРАШАЊЕТО ЗА СОЦИЈАЛНОТО ОСИГУРУВАЊЕ НА РАБОТНИЦИТЕ ВО МАКЕДОНИЈА ВО ПЕРИОДОТ НА СТАРА ЈУГОСЛАВИЈА

Во југословенските земји кои до создавањето на Кралството СХС беа под власта на Австро-Унгарската монархија постоело уште од порано осигурување за случај на болест и несреќа и пензиско осигурување на приватните чиновници и трговските помошници.¹⁾ Со исклучок на рударските работници, сообраќајниот персонал и вработените во воено-техничките заводи кои уживале пензиско и болесничко осигурување, социјалното осигурување за работниците на подрачјето на Србија, Црна Гора и Македонија не беше познато. Законот за работилниците од 1910 година, навистина, предвидувал осигурување за случај на болест и несреќа, како и доброволно пензиско осигурување, но поради долгогодишните војни што веднаш потоа настапија неговите одредби не можеле да бидат спроведени.²⁾

Општествено-економските измени и новите потреби на стопанскиот развиток по завршувањето на Првата светска војна и создавањето на новата југословенска државна заедница — Кралството СХС, го наметнале прашањето за социјалното осигурување на работниците како еден од најзначајните проблеми на законското уредување на работните односи и нормализирањето на работните и животните услови на трудбениците. Мерките и напорите на владите на одделни покраини во текот на 1918 и во почетокот на 1919 година за санирање на приликите во областа на социјалното осигурување, врз основа на постој-

¹⁾ На подрачјето на Словенија и Далмација важело законодавството на Австро-Унгарија, кое се засновувало на таканаречениот „Служински ред“ од 1810 година, на Законот за осигурување за случај на несреќа од 1887 година и на Законот за осигурување за случај на болест од 1888 година. На територијата на Хрватска, Славонија и Војводина во сила беше законодавството на бивша Унгарија. Во Босна и Херцеговина осигурувањето на работниците за случај на болест воведено е во почетокот на 1910 година врз основа на Законот за осигурување на работниците во случај на болест од 1909 година. (Види: Д-р Петар Милосављевиќ, Положај радничке класе Србије 1918—1919, Београд 1972, 164.).

²⁾ Југословенски државни алманах, Београд 1931, 142.

ните законски одредби, во уште поголема мерка ја наложиле потребата од донесување на единствен закон и единствена организација на социјалното осигурување за целата држава. Воедначувањето на целокупното законодавство за работничкото осигурување на територијата на државата на Србите, Хрватите и Словенците беше извршено со донесувањето на Законот за осигурување на работниците од 14 мај 1922 година.³⁾

Законот предвидуваше осигурување за случај на болест, несреќа, изнемоштеност, старост и смрт. Осигурувањето требаше да ги опфати сите лица кои „постојано или привремено, а врз основа на било каков работен однос ја даваат својата телесна или умствена работна сила под наем“.⁴⁾ Законот за осигурување, меѓутоа, не ги опфати сите категории работници. Од неговите одредби беа изземени во прв ред железничарите и рударските работници.⁵⁾ Сообраќајните претпријатија можеа да основат благајни за осигурување на своите работници во случај ако нивната дејност се простира на подрачјето на повеќе окружни уреди и ако имаат повеќе од илјада работници кои подлежат на осигурување. Благајните требаше да се јават како месни органи на Средишниот уред за осигурување на работниците. Благајни за осигурување на своите работници можеа да основаат и сите рударски претпријатија кои вработуваат повеќе од 2.500 работници. Во поглед на осигурувањето благајните требаше да им дадат на своите членови еднакви услови какви што обезбедуваше Законот за осигурување на работниците.⁶⁾

Сите видови осигурување, предвидени со Законот, не се спроведоа во живот, туку само осигурувањето за случај на болест и осигурувањето за случај на несреќа при работата. Осигурувањето за случај на изнемоштеност, старост и смрт требаше да започне на 1 јули 1925 година, но под притисок на работодавачите, кои станаа масовно против овој вид осигурување, од причина што требаше да бидат товарени со нов придонес, министерот за социјална политика го одложи неговото спроведување.⁷⁾ Осигурувањето за случај на невработеност ис-

³⁾ Д-р Петар Милосављевиќ, цит. дело, 165—167.

⁴⁾ Радничко законодавство, књ. II, Закон о осигурању радника, Београд 1930, Чл. 1—3, стр. 3—4.

⁵⁾ Освен железничарите и рударските работници, Законот за осигурување не ги опфати и вработените во земјоделството, лицата сместени во поправните домови и казнените заводи, како и лицата вработени по домаќинствата.

⁶⁾ Радничко законодавство, књ. II, Закон о осигурању радника, Београд 1930, Чл. 6, стр. 16. Осигурувањето на железничарите и рударските работници, поради недостаток на извори, нема да биде предмет на разгледување во овој прилог.

⁷⁾ Осигурувањето за случај на изнемоштеност, старост и смрт започна на 1 септември 1937 година.

то така беше оставено за подоцна. Министерот за социјална политика вети посебна уредба за овој вид осигурување, но таква никогаш не беше донесена.⁸⁾

Според Законот за осигурување, во случај на болест осигурениците имаа право на бесплатна лекарска помош за време од дваесет и шест недели, во случај на потреба и преку тоа, но не повеќе од една година, и на хранарина во височина од 2/3 од обезбедената дневница, исто така во текот на дваесет и шест недели односно една година. Породилките добиваа лекарска и бабичка помош, надоместок во височина на 3/4 од обезбедената дневница за време од два месеци пред и два по породувањето, како и поткрепа за спремање на новороденчето во износ од четиринаесет дневници. Членовите на семејствата на осигурениците исто така уживаа право на бесплатно лекување и породилна помош, во случај ако не заработуваа а живееја во заедница со носителот на осигурувањето.⁹⁾

Во случај на несреќа при работата осигурениците ги имаа следните права: бесплатна лекарска помош до оздравувањето, хранарина за време од десет недели по повредата, а почнувајќи од единаесеттата недела па до крајот на неспособноста за работа или намалената работна способност — право на рента. Во случај на потполна работна неспособност височината на рентата изнесувала полна обезбедена заработувачка, додека при делумно намалување на работната способност рентата одговарала сразмерно на изгубената работна способност, но само во случај кога намалувањето на работната способност било над 10%. Во случај на смрт поради несреќа при работата, на издржувањите членови на осигуреникот им припаѓала погребнина и годишна рента, која се исплатувала од денот на настапувањето на смртта.¹⁰⁾

Носител на целокупното осигурување беше Средишниот уред за осигурување на работниците со седиште во Загреб. Осигурувањето Средишниот уред го спроведувааше непосредно преку своите месни органи, односно окружни уреди. Организацијата на осигурувањето требаше да почива врз самоуправен принцип. Самоуправни органи на Средишниот уред беа: Собранието, Равнателството и Надзорниот одбор. Собранието го сочинуваа избрани претставници од месните органи, сразмерно бројот на осигурените членови, додека во Равнателството (24 члена) и Надзорниот одбор (10 члена) требаше подеднакво да бидат застапени работодавачите и работниците. На истиот начин се предвидувааше да се организираат и окружните уреди. Кон-

⁸⁾ Извештај Београдске радничке коморе 1921—1926 (во натамошниот текст: ИБРК и годините на кои се однесува извештајот), Београд 1927, 70.

⁹⁾ Радничко законодавство, књ. II, Закон о осигурању радника, Београд 1930, Чл. 45—63, стр. 39—51.

¹⁰⁾ Истото, Чл. 85—86, стр. 62—63.

ституирањето на нивните органи, освен во првиот состав, именуван од страна на министерот за социјална политика, требаше да стане по пат на избори.¹¹⁾ Се сметаше дека на тој начин ќе се обезбеди полно и еднакво влијание на работниците и работодавачите врз сите работи во врска со осигурувањето.

Осигурувањето на работниците на подрачјето на Македонија од почеток го спроведувал Окружниот уред за осигурување на работниците во Белград, основан веднаш по стапување во сила на Законот за осигурување. Во јули истата година (1922) Окружниот уред од Белград основал своја експозитура во Скопје, со што и во Македонија започнало непосредното спроведување на одредбите за осигурување. Самостоен окружен уред во Македонија бил отворен на 1 јануари 1925 година. Покрај подрачјето на сета Вардарска Македонија, Окружниот уред за осигурување на работниците во Скопје ја опфаќал и територијата на Јужна Србија во границите до 1912 година, заедно со областа Метохија и околииите Нови Пазар, Косовска Митровица и Беране. Неговата надлежност се простирала, според тоа, на четири области: Скопска, Битолска, Брегалничка и Косовска, со вкупно 49 околии, од кои 20 биле надвор од подрачјето на Вардарска Македонија. Својата непосредна дејност Окружниот уред ја спроведувал преку експозитурите и повереништвата.¹²⁾

Систематизирани податоци за движењето и бројот на осигурените во Македонија постојат од 1925 година, т.е. од основањето на Окружниот уред во Скопје, кога всушност и започнала поорганизирана дејност во овој правец. Бројот на осигурените кај Окружниот уред во Скопје во одделни години изнесувал како што следува:¹³⁾

1925 — 11.307	1933 — 22.403
1926 — 15.362	1934 — 24.105
1927 — 13.733	1935 — 23.903
1928 — 21.701	1936 — 24.600
1929 — 30.522	1937 — 20.719
1930 — 32.675	1938 — 25.146
1931 — 25.799	1939 — 22.868
1932 — 24.364	

Очигледно е дека и покрај сите тешкотии на кои наиде социјалното осигурување на работничката класа во Македонија,

¹¹⁾ Истото, Чл. 122—152, стр. 85—103.

¹²⁾ Види: Алманах бановина. Вардарска бановина, Београд 1931, 44—45. Експозитури беа отворени во: Куманово (1922), Велес (1922), Битола (1925), Штип (192), Тетово (1926) и Прилеп (1926), а повереништва во: Кочани (1927), Кичево (1927), Гостивар (1928), Охрид (1928), Струга (1928), Дебар (1928), Радовиш (1928), Крушево (1928), Ресен (1928), К. Паланка (1929) и Кратово (1929). (Истото).

¹³⁾ Статистички годишњак 1940, Београд 1941, 405.

просечниот број осигурени расте до 1930 година, односно до веќе посиленiot замав на економската криза. Бројот на осигурените што започна да опаѓа, почнувајќи од 1931 година, главно поради ширењето на невработеноста, кога голем број работници останаа без работа, со што губеа право на осигурување, во целиот натамошен период не успеа да го постигне нивото од 1930 година, кога беа осигурени релативно најголем број работници (32.675).

За разлика од Скопје каде што беше осигурен значителен дел од работниците и кои во одредена мерка веќе се ползуваа со оваа придобивка, во внатрешноста надвор од осигурувањето сè уште стоеја добар дел од работниците. Експозитурите и повереништвата вршеа осигурување на релативно мал број работници. Процентуалниот однос на осигурените по експозитури во однос на бројот на осигурените во Скопје во 1926 и 1928 година иднесувал:¹⁴⁾

	1926	1928
1. Скопје	100,00	100,00
2. Велес	10,10	12,50
3. Куманово	18,60	12,70
4. Битола	24,90	21,30
5. Штип	7,30	—
6. Тетово	5,50	10,90
7. Прилеп	10,40	12,50

Освен поради значително поголемите тешкотии на кои наишло осигурувањето во внатрешноста (слаба контрола во спроведувањето на одредбите, организациони и кадровски тешкотии и сл.) нискиот процент на осигурени кај експозитурите се должи и на фактот дека градовите во внатрешноста земени одделно имаа во однос на Скопје помалубројно население и значително помал број работници, за што пресудно влијание секако имаше неразвиеноста на индустријата и нејзината разместеност само во неколку градови.

По отворањето на повереништвата, со кои сепак не беше покриена сета територија на Македонија, не дојде до некое помасовно осигурување на работниците. Бројот на осигурените во местата од внатрешноста сè уште беше значително мал, што прегледот на осигурени по околии во 1933, 1935, 1936 и 1937 година илустративно потврдува:¹⁵⁾

¹⁴⁾ За 1926 според Живко Топаловиќ, Привредни проблеми Југа, Београд 1927, 52, а за 1928 според Југословенски државни алманах, Београд 1930, 143.

¹⁵⁾ Резултати пописа осигураних чланова Средишњег уреда од 30 јуна 1936 године. — Радничка заштита, Загреб 1936, бр. 9, 487—489 и Радничка заштита, 1940, бр. 12, 166—167.

Околицја	1933	1935	1936	1937
1. Битола	1.369	1.620	1.119	1.746
2. Велес	722	1.560	1.938	1.637
3. Горни Дебар	227	192	188	248
4. Горни Полог	39	1.291	122	285
5. Дојран	13	16	11	14
6. Гевгелија	193	212	186	199
7. Кавадарци	139	246	280	274
8. Кичево	202	170	122	181
9. Кочани	372	383	402	350
10. Куманово	910	1.192	1.507	1.296
11. Кратово	97	62	53	974
12. Кр. Паланка	201	169	120	134
13. Крушево	127	102	116	163
14. Берово	97	88	39	54
15. Неготино	123	97	121	261
16. Овче Поле	117	106	69	102
17. Охрид	119	295	328	315
18. Преспа	142	118	173	137
19. Прилеп	1.212	1.776	952	950
20. Радовиш	124	125	107	107
21. Струга	149	151	145	200
22. Струмица	437	440	333	337
23. Тетово	666	755	915	742
24. Царево Село	69	445	38	51
25. Штип	487	541	447	488
Вкупно:	8.333	12.152	9.931	11.245

Според тоа, во наведените дваесет и пет околии осигурени се во 1933 година 8.333 лица, во 1935 — 12.152, во 1936 — 9.931, а во 1937 година 11.245 лица. Процентот на осигурени во 1933 година изнесувал во однос на вкупниот број осигурени 35,8%, во 1935 — 50,8%, во 1936 — 40,3%, а во 1937 — 54,2%.

Бројот на осигурените работници во Македонија не беше голем. Од вкупно дваесет и пет окружни уреди, колку што имаше во сета земја, Окружниот уред во Скопје зафаќаше најголема територија, а сепак имаше мал број осигурени. На сто жители во Вардарска бановина доаѓаа само 1,88 осигурени, за разлика на пример од Савска бановина каде што на сто жители доаѓале дури 26,6 осигурени, во Дунавска 19,1, во Дравска 15,4 итн. По бројот на осигурените на сто жители зад Вардарска бановина беа само бановините Зетска и Моравска.¹⁶⁾

¹⁶⁾ Народно благостање, Београд 1936, бр. 13, стр. 206.

Освен поради малобројноста на работниците, нискиот процент на осигурени во Македонија на сто жители (1,88) се должеше и на низа други околности. Се покажало, пред сè, дека Окружниот уред од Белград не би можел со успех да го спроведува осигурувањето на така големо подрачје во кое влегувала и Македонија. Поради пространата територија и слабите врски Окружниот уред во Скопје се соочил со истиот проблем.¹⁷⁾ Од друга страна, во еден добар дел од земјата осигурувањето за првпат се спроведуваше, па претставуваше новина како за работниците така и за работодавците. Во овој поглед, осигурувањето во Македонија се соочило со сериозни тешкотии. Инспекцијата на трудот редовно наидувала на голем број претпријатија кои не ги пријавувале своите работници во установите за осигурување. Поради материјалните обврски што им ги наметна осигурувањето, работодавците имаа еден негативен однос кон институцијата осигурување. Тие постојано се бореа за негова ревизија. Освен тоа, во сите места во внатрешноста Окружниот уред немал свои органи за осигурување на тамошното работништво, додека во оние места каде што такви имало, не биле пријавувани повеќе од 60% од вработените. Најпосле, бидејќи и самите работници сè уште го немаа сфатено целосното значење на осигурувањето, работодавците не наидувале на некои поголеми тешкотии во настојувањата да го избегнат осигурувањето на своите работници. Според некои проценки, годишно бројот на непријавените работници кај органите за осигурување редовно се движел од 6.000 до 8.000.¹⁸⁾

Интересно е да се спомене половата структура на осигурените. Таа кај Окружниот уред за осигурување на работниците во Скопје во некои години изгледала како што следува:¹⁹⁾

1925 — мажи — 84,4	1932 — мажи — 85,6
— жени — 15,2	— жени — 14,4
1926 — мажи — 84,7	1933 — мажи — 88,9
— жени — 15,3	— жени — 11,1
1927 — мажи — 88,0	1934 — мажи — 91,8
— жени — 12,0	— жени — 8,2
1928 — мажи — 87,0	1935 — мажи — 86,5
— жени — 13,0	— жени — 13,3
1930 — мажи — 89,0	1936 — мажи — 80,0
— жени — 10,4	— жени — 19,7
1931 — мажи — 88,0	1937 — мажи — 88,9
— жени — 12,0	— жени — 11,1

¹⁷⁾ Истото, 1936, бр. 34, 543.

¹⁸⁾ Југословенски државни алманах, 143.

¹⁹⁾ Врз основа на повеќе броеви на „Радничка заштита“, орган на Средниот уред за осигурување на работниците во Загреб.

Еднаква слика дава и половата структура на осигурените по експозитури:²⁰⁾

1. Велес	— мажи — 92,0	4. Штип	— мажи — 84,7
	— жени — 8,0		— жени — 15,3
2. Куманово	— мажи — 84,8	5. Тетово	— мажи — 94,6
	— жени — 15,2		— жени — 5,4
3. Битола	— мажи — 93,3	6. Прилеп	— мажи — 56,1
	— жени — 6,7		— жени — 43,9

Како што се гледа, жените учествуваат со доста низок процент во вкупниот број осигурени. За наведените години процентот на осигурени жени кај Окружниот уред не надминува 19,7% (1936), а најнизок е 1934 година — 8,2%. Ова произлегува од сè уште слабото учество и застапеност на трудот на жените во производството, во основата на што лежат бројни историско-економски моменти. Паѓа во очи исто така и нееднаквиот однос на осигурени мажи и жени по експозитури. Процентот на осигурени жени е релативно понизок кај експозитурите во Велес, Битола и Тетово, а релативно повисок кај експозитурите во Куманово, Штип и Прилеп. Процентот на осигурени жени е поголем, значи, кај експозитурите токму во оние места каде што тутунот беше застапен во поголема мерка, а бројот на осигурените жени значителен, што процентот на осигурени жени кај експозитурата во Прилеп (43,9), во кој тутунската култура беше релативно најзастапена, убедливо потврдува.

Основен извор на средствата со кој располагаше социјалното осигурување беше придонесот за осигурување. Височината на придонесот, како и на сите видови потпори, зависеше од големината на обезбедената дневна заработувачка, а се определуваше според надничните оддели во кои според големината на својата наемнина беа групирани осигурените работници.²¹⁾ За секој вид осигурување се наплатуваше посебен придонес. Процентот за осигурување во случај на болест се определуваше со статутот на Средишниот уред и не можел да биде понизок од 4%, ниту повисок од 7% од дневната обезбедена заработувачка. Едната половина од придонесот ја плаќаа работодавците, другата работ-

²⁰⁾ Живко Топаловић, цит. дело, 52.

²¹⁾ Ако заработувачката не била определена од работен ден туку на некое подолго време, тогаш големината на дневната заработувачка се определувала според шестиот дел од неделната, дваесет и петтиот дел од месечната или тристотиот дел од годишната заработувачка. Ако пак наемнината се одредувала на некој друг начин (од парче и сл.) тогаш височината на заработувачката се определувала од ден, недела, месец и сл. Лицата кои за својот труд не добиваа никаква наемнина припаѓаа кон најнискиот надничен оддел. (Види: Радничко законодавство, књ. II. Закон о осигурању радника, Београд 1930, Чл. 21, стр. 25—26.).

ниците. Придонесот за осигурување во случај на несреќа при работата го плаќаа работодавците, а беше определен од височината на обезбедената дневница на работниците и процентот на ризик на нивната работа. За ризик на работа од 100% придонесот изнесувал 6%.²²⁾

Надничен оддел	Дневна заработувачка (во динари)				Број на осигурени	
					1935	1936
I			до	8,00	6.744	7.846
II	преку	8,00	"	9,60	287	424
III	"	9,60	"	11,60	1.444	1.806
IV	"	11,60	"	14,00	2.473	4.033
V	"	14,00	"	16,80	2.704	3.206
VI	"	16,80	"	20,00	3.308	3.638
VII	"	20,00	"	24,00	1.894	2.034
VIII	"	24,00	"	28,80	1.261	1.492
IX	"	28,80	"	34,00	1.384	1.165
X	"	34,00	"	40,00	926	1.100
XI	"	40,00	"	48,00	521	444
XII	"	48,00			1.397	974
ВКУПНО:					24.320	28.171

Најголемиот број од работниците во Македонија беа осигурени во надничните оддели со ниска обезбедена дневница. Просечниот број осигурени по наднични оддели кај Окружниот уред во Скопје во 1935 и 1936 година бил следниот:²³⁾

Забележително е дека во првиот надничен оддел (со заработувачка до осум динари) осигурени се најмногу работници: во 1935 година 6.744 или 27,7%, а во 1936 — 7.846 односно 27,85% од вкупниот број осигурени. За тоа колку беа ниски надниците на работниците во Македонија во споредба со заработувачката на осигурените работници на ниво на земјата покажува

²²⁾ Истото, Чл. 23, 29, стр. 27, 31. Процентот на ризик за секоја дејност беше определен со нарочна „таблица на ризикот“. Најразличните видови дејности беа групирани во четиринаесет групи во кои беа вклучени деветнаесет видови дејности со вкупно 863 различни занимања. Почнувајќи од првата група, занимањата носеа сè поголем процент на ризик. На пример, во првата група, во која спаѓаа најмалку опасните занимања, влегуваше изработката на капи, шешири, чадори и сл., додека во четиринаесеттата група, во која занимањата носеа најголем процент на ризик, влегуваа такви дејности, како оние во врска со работата на вршачки со пареа, бензинска и електрична енергија, товарењето и истоварувањето на вагони, работата во рударските окна и сл. (Истото).

²³⁾ Врз основа на извештаите на „Радничка заштита“.

и фактот, дека во 1935 година 16.960 работници, т.е. 69,7% од вкупниот број осигурени, заработувале под просечната дневница која изнесувала 21,65 динари, додека во 1936 година во надничните оддели со заработувачка под просечната осигурени се дури 20.954 работници, односно 74,7%.

Ниската заработувачка на работниците во Македонија имаше за резултат акумулирање на скудни средства за потребите на осигурувањето. Просечниот годишен придонес за осигурување по член на подрачјето на Окружниот уред во Скопје во 1926 година изнесувал 402,15 динари, наспроти придонесот за осигурување во другите подрачја на земјата кој бил значително повисок. Така, просечниот придонес за осигурување по член истата година (1926) во Србија изнесувал 485,83 динари, во Далмација 470,78, Хрватска и Славонија 465,07, Босна и Херцеговина 460,89, Словенија 441,05, Војводина 424,61 динар.²⁴ Од друга страна, порастот на придонесот за осигурување во Македонија го попречувале и работодавците кои, за да ги намалат издатоците за осигурување, масовно практикувале да пријавуваат пониски дневници на своите работници кај установите за осигурување, плаќајќи на тој начин помал износ.²⁵)

Работодавците му нанесувале значителни штети на осигурувањето и на тој начин што, спротивно на законските прописи, не ги пријавувале работниците кај органите за осигурување, а самите им задржувале придонес за осигурување. Непријавувањето на работниците кај уредите за осигурување било толку масовно што во овој поглед секоја година се вршела „вистинска саботажа“. Големи злоупотреби се правеле и при наплатувањето на придонесот. Работниците едноставно не знаеле колку треба да им се задржува на име придонес за осигурување. Ова допуштало низа неправилности, уште повеќе и со оглед на тоа што отсутувала секаква контрола.²⁶)

Меѓутоа, една од главните тешкотии со која осигурувањето постојано се бореше и поради што сè повеќе запаѓаше во маторијални тешкотии, беше таа што работодавците ниту редовно, ниту пак целосно го уплатувале придонесот за осигурување. Тие на секој начин настојувале, често пати со знаење и во договор со самите работници, да го избегнат осигурувањето, а со тоа и плаќањето на придонес. И додека работниците го правеле ова од потреба, за да обезбедат барем до некаде повисока заработувачка, средствата што се акумулирале од неуплатениот придонес, како и оние од неисплатените примања на работниците, многу работодавци ги ползу-

²⁴) Југословенски државни алманах, 144.

²⁵) ИБРК, 1932—1936, 182.

²⁶) Истото, 182—193.

вале како „бескаматен обртен капитал.”²⁷⁾ Мнозинството работодавци институцијата осигурување ја сфаќале како нешто што треба одвишно и непотребно да се финансира. Нивните долгови спрема осигурувањето со време станувале сè поголеми. Во некои години долговите изнесувале:²⁸⁾

1928 — 14.000.000,00 "	1929 — 11.725.237,04 дин.
1926 — 6.506.663,39 "	1934 — 12.000.000,00 "
1925 — 3.484.479,22 дин.	1935 — 10.361.207,89 "

Ненаплатениот придонес претставувал значителен дел од средствата за осигурување. Во однос на вкупните приходи на Окружниот уред, ненаплатениот придонес во 1925 година изнесувал 53,22%, во 1926 дури 79,11% во 1929 — 63,06%, во 1938 — 41,04%, а во 1939 година 43,15%.²⁹⁾ Но освен работодавците, исто така и голем број општински и државни установи ненавремено ги исполнувале своите финансиски обврски спрема осигурувањето. Најпосле, своите финансиски обврски спрема Окружниот уред во Скопје не ги исполнувала ниту државата. За шест години, од 1922 до 1927, Окружниот уред во Скопје требало да добие од страна на државата средства во вкупен износ од дванаесет милиони динари, а добил: 1923 — 1.880.000, 1924 — 36.000, 1925 — 36.000, 1926 — 500.000 и 1927 година 130.000, или вкупно 2.582.000, што претставува само 21,5%.³⁰⁾

Тоа беше една од причините, почнувајќи од 1926 година, целокупното осигурување сè повеќе да запаѓа во дефицит кој постојано се зголемувал. Осигурувањето во Македонија исто така западнало во финансиска криза. Окружниот уред во Скопје ја завршил буџетската 1930 година со дефицит од 710.000 динари, во 1931 дефицитот достигнал 1.181.000, а во 1933 година изнесувал 697.000 динари. Освен тоа пораснале и долговите спрема Средишниот уред: во 1933 година на седум милиони динари.³¹⁾ Наредните години продолжило задолжувањето на Окружниот уред, во прв ред кај Поверенството на работничката комора и Берзата на трудот, а дефицитот, кој и натаму се зголемувал, во 1939 година достигнал 1.090.000 динари.³²⁾

Сево ова не можеше а да нема негативни последици врз материјално-финансиското работење на осигурувањето. Тешката

²⁷⁾ Раско Пурић, Наличја-социјални проблеми Јужне Србије, Скопље 1934, 17.

²⁸⁾ Според завршните сметки на Окружниот уред за осигурување на работниците во Скопје, презентирани во „Радничка заштита”.

²⁹⁾ Радничка заштита, 1940, бр. 5—9, стр. 237.

³⁰⁾ Јубиларни зборник живота и рада Срба, Хрвата и Словенаца 1918—1928, I део, Београд 1928, 192.

³¹⁾ Народно благостање, 1934, бр. 38, стр. 597.

³²⁾ Радно право. Обавештајник Централног секретаријата радничких комора, Београд 1940, бр. 6—7, стр. 19.

финансиска положба, која постојано го притискаше, ја парализираше неговата дејност. Последниците ги носеа осигурениците. Наоѓајќи се постојано во тешка материјална положба, осигурувањето не можеше да обезбеди доволна финансиска подлога за нормално функционирање, што имаше за последица ускратување правата на осигурениците. Заради покривање на дефицитите, започнало да им се скусува на работниците правото на болничка потпора. И покрај тоа што бројот на боледувањата постојано растел, а со тоа и на потребата од издатоци, макар што бројот на боледувањата не може да ја прикаже вистинската здравствена руинираност на работниците, зашто еден добар дел од работниците заболени оделе на работа, од една страна за да не им се намали заработувачката, а од друга поради страв да не ги загубат работните места, бидејќи се случувало оние кои оделе на боледување да останат без работа, средствата издвоени за болничка помош се намалувале. Во 1928 година, на пример, биле исплатени на име болничка потпора 910.543 динари, што во однос на средствата исплатени за истата намена во 1927 година (1.202.039) изнесува 291.496 динари помалку.³³⁾ Постојано и драстично намалувани се исто така издатоците и за сите останати видови потпори, но место да се бара енергично и неодложно наплатување на долговите, излезот се бараше во зголемување стапката на придонесот, што одеше на штета на и без тоа ниската работничка дневница.

Приходите на осигурувањето за случај на болест, врз основа на извештаите на статистичките годишници, во некои години изнесувале:

1926 — 6.178.251,89 дин.	1934 — 9.142.00,00 дин.
1930 — 12.164.945,71 „	1935 — 10.674.000,00 „
1931 — 10.514.000,00 „	1936 — 11.467.734,54 „
1932 — 10.134.000,00 „	1939 — 14.312.202,11 „
1933 — 11.716.000,00 „	

Очигледно е дека, од наброените причини, приходите не растат брзо како што, напротив, се зголемуваа барањата од страна на осигурениците, а во некои години покажуваат дури и намалување. Но неисполнувањето на обврските спрема осигу-

³³⁾ Југословенски државни алманах, 144. Соопштувајќи за проблемите во врска со осигурувањето на вработените на железничката линија Велес—Прилеп, Поверенството на работничката комора во Скопје во еден извештај меѓу другото вели: „Заведена е една нехумана постапка спрема работниците кои ќе се разболат на работа. Имено, кога работникот ќе се разболе и биде упатен на болничко лекување, со тоа тој бидува отпуштан и од работа. Препријатието веќе не го прима на работа... Се добива впечаток дека овој уред освен прибирање на придонесот како друга грижа за работниците да нема”. (ИБРК, 1932—1936, 98—108).

рениците не беше последица само на недоволните финансиски средства туку повеќе на севкупната поставеност и на односите што постоеја во осигурувањето.

Осигурувањето за случај на несреќа се спроведуваше напоредно со осигурувањето за случај на болест, но тоа имаше одделни приходи и расходи. Прибирањето на придонесот за осигурувањето во случај на несреќа при работата наишло на уште поголеми тешкотии, во прв ред заради тоа што придонесот за овој вид осигурување го плаќаа само работодавците. Покрај нередовното и нецелосно исполнување на обврските, тие упорно бараа наплатата на придонесот да се врши врз основа на направените трошоци, а не однапред, кога уште не се знае колкави ќе бидат стварните трошоци, т.е. онака како што предвидуваа одредбите.³⁴⁾

Во услови на постојан недостаток на средства и зголемување на потребите, се разбира дека осигурениците не можеа да имаат којзнае каква полза од осигурувањето. Средствата што се издвојуваа за потпора беа мали. Издатоците за хранарина, породилна помош и погребнина, на пример, во однос на вкупните расходи во некои години изнесувале:³⁵⁾

1926 — 13,3%	1932 — 19,9%	1935 — 28,7%
1930 — 28,8%	1933 — 24,7%	1936 — 20,8%
1931 — 23,7%	1934 — 29,5%	1939 — 23,1%

Со оглед на тоа што бројот на лицата кои остваруваа право на потпора постојано растел, издвоените средства беа недостатни за давање на некоја позначителна помош. Покрај тоа, спротивно на растечките потреби, средствата за потпора постојано се намалуваа. Додека во 1930 година биле издвоени на име хранарина 23,15% од вкупните приходи, во 1931 година овој процент е намален на 22,9%, а во 1932 година да биде спуштен на 11,7%.³⁶⁾ Истовремено, под изговор дека треба да се санираат финансиските тешкотии, намалувани се издатоците и за лекови: од 16,62% од вкупните приходи во 1930 година и 19,18% во 1931, на 7,90% во 1932 година.³⁷⁾ Право пак на рента, како привремена така и трајна, осигурениците уште потешко остваруваа.

По основ на осигурувањето осигурениците тешко го остваруваа исто така и своето основно право: бесплатна лекарска помош. Неа требаше да ја добиваат преку лекарите на уредите. Сите уреди за осигурување биле должни да ангажираат лекари, но уредската лекарска служба наполно потфрлила. При сите

³⁴⁾ ИБРК, 1921—1926, 75—77.

³⁵⁾ Според годишните извештаи на „Радничка заштита“.

³⁶⁾ Петти конгрес радничких комора, Београд 1933, 85.

³⁷⁾ Истото.

уреди не постоела лекарска служба. Со здравствени домови располагале само уредите во Скопје, Битола, Куманово, Тетово, Велес и Штип.³⁸⁾ Лекарска помош барале огромен број работници, но во најголемиот број случаи работниците, особено оние од внатрешноста, останувале без саканата помош.³⁹⁾ Лекарите работеле во уредите само по два часа дневно — време недостаточно да се укаже помош на сите што ја барале. Со медицинска техника, простор и сл., не располагале здравствените домови на уредите ниту во најголемите места, а камоли во градовите од внатрешноста.⁴⁰⁾ Кон работниците кои барале помош, лекарите се однесувале со целосно невнимание, предизвикувајќи на тој начин кај работниците негативно расположение кон осигурувањето, посебно кон лекарската помош. Работниците се жалеле на крајното невнимание на лекарите и на издавањето главно евтини и лоши лекови.⁴¹⁾ Лекарите неоправдано ги одбивале од потпора сите што биле заболени пред стапување на работа. А голем број работници со години боледувале од хронични болести. Особено во годините на кризата уредските лекари во секвој работник што се обраќал за помош гледале симулант. За работа неспособни ги прогласувале само најтешките случаи. Останатите ги упатувале на амбулантско лекување, додека тешко заболените добивале дури и повеќе пати по тридневна боледување, со цел да не стекнат право на хранарина. Работниците биле доведувани во ситуација да бараат помош на друга страна, изложувајќи се на материјални трошоци.⁴²⁾

Осигурувањето беше бремено, меѓутоа, исто така и со низа слабости кои произлегуваа од неговата организациона поставеност. Самоуправа во установите за социјално осигурување, која

³⁸⁾ Југословенски државни алманах, 144.

³⁹⁾ Работнички Југ, Скопје, 1 август 1936, 1—2.

⁴⁰⁾ ИБРК, 1926—1931, 159.

⁴¹⁾ ИБРК, 1921—1926, 71—72, 183.

⁴²⁾ ИБРК, 1926—1932, 146—147; Извештај Инспекције рада Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца о њеном пословању у год. 1922, Београд 1923, 64. Во тешка материјална положба се наоѓаа не само здравствените домови на осигурувањето туку и сето здравство во Вардарска Бановина. Финансиското издржување на болниците било доведено во прашање. Банската управа на Вардарска бановина се жали до Министерството за социјална политика и народно здравје дека „натамошното издржување на болниците е доведено во прашање и Банската управа се наоѓа пред алтернативата или да ги затвори барем половината од болниците па останатите правилно да ги издржува од своите приходи, или да ги остави сите да се злоупотребат без пари и да бидат изложени да ги молат лифферантите да не престанат да ги снабдуваат, како што тоа сега го прават“. Положбата не беше ваква само во поглед на финансирањето на здравството, туку воопшто финансирањето на Вардарска бановина преку буџетите, какви што беа, значело „само едно живуркање од денес до утре, од кое не е можен ниту минимален чекор напред“. (Архив на Македонија, фонд Банска управа на Вардарска бановина, кутија 3, документ несигуриран.)

требаше да се оствари со подеднакво учество на избрани претставници од редот на работниците и работодавците во неговите органи на управување, никогаш не беше воведена. Сите управи беа поставувани, а не избирани. Работниците не успеаја во органите на социјалното осигурување да обезбедат потребен број свои претставници, поради што не беа во можност успешно да ги бранат своите интереси.⁴³⁾

Во Равнотелството и Надзорниот одбор при Окружниот уред во Скопје немало ниту еден претставник од редот на работниците. Предлозите на кандидати за членови во овие органи, поднесувани во повеќе наврати од страна на Поверенството на работничката комора во Скопје до Министерството за социјална политика, не биле почитувани. Напротив, врз основа на извештаите и предлозите на полициските власти, за членови на Равнотелството и Надзорниот одбор односното министерство назначило сосема други лица. Во работничката група на овие органи биле поставувани „лица од улицата“, кои немале никаква врска со проблемите на работниците во поглед на осигурувањето, како такви ниту било каква обврска да ги штитат интересите на оние во чие име биле поставени, а освен тоа често пати овие „работнички претставници“ знаеле да истапат, со што Равнотелството и Надзорниот одбор при Окружниот уред за осигурување на работниците во Скопје и формално биле препуштани целосно на претставниците од редот на работодавците.⁴⁴⁾

Ова станува, меѓутоа, сосема разбирливо кога се знае дека работодавците постојано бараа ревизија на социјалното законодавство. Врз социјалното осигурување, како впрочем и врз сето работничко законодавство, беа вршени постојани напади. Уште по донесувањето на Законот за осигурување на работниците во 1922 година, преку своите здруженија, во прв ред преку трговско-индустриските и занаетчиските комори, работодавците организирано и отворено бараа ревизија на социјалното осигурување, „докажувајќи“ дека социјалното законодавство воопшто, а осигурувањето посебно, им нанесува штета како на слабата и од војната упропастена индустрија така и на занаетчиството, и дека не само што го кочат напредокот туку го доведуваат во прашање и нивниот опстанок. Во таа смисла се настојуваше да се докаже дека низ одредбите на Законот за осигурување „провејува непријателски став спрема индустријата, занаетчиството и трговијата.“⁴⁵⁾

Основните барања во поглед на социјалното осигурување на таканаречената „социјална реакција“ се сведуваа на следново: придонесот за осигурување да падне подеднакво на држа-

⁴³⁾ Народно благостање, 1936, бр. 34, стр. 534.

⁴⁴⁾ ИБРК, 1921—1926, 127.

⁴⁵⁾ Треќи редовни конгрес привредних комора и организација Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, Београд 1925, 28.

та, работодавците и работниците, и истиот да се сведе на „под-нослива мерка“; да се сообрази социјалната политика, и воопшто сето социјално законодавство, со стопанските прилики; дека божем социјалната политика оди пред стопанската политика и дека би требало најнапред да се води сметка за можностите на стопанството, а дури потоа за социјалната политика; социјалната политика да биде „инспирирана од желбата за опстанок и просперитет на стопанството“; да се намали бројот на лицата кои уживаат право на осигурување и сл.⁴⁶⁾

Саканата ревизија не се постигна, но затоа целосно влијание врз осигурувањето имаа работодавците. Во установите за социјално осигурување царуваше работодавачко-чиновничко самоволство. Бирократските методи на работа го компромитираа осигурувањето, а гломазната и непристапна администрација, всушност бирократија, само ја зголемуваше неговата неефикасност. На административни трошоци одеа добар дел од средствата. Врз основа на извештаите на Средишниот уред, објавувани во неговиот орган „Радничка заштита“, може да се види дека во 1926 година на управни трошоци отпаѓаат 20,9% од вкупните расходи на Окружниот уред во Скопје, во 1929 — 17,0%, во 1930 — 25,1%, во 1931 — 26,4%, во 1936 — 24,5%, а во 1939 година 21,0%. Или просечно во наброените години за управни трошоци оделе 22,5% од расходите, што претставува навистина висок процент, особено ако се има предвид дека за хранарина не се одвојуваа ништо повеќе средства, во некои години дури и помалку. Но и покрај тоа што беше повеќе од очигледно дека е потребна една темелна реорганизација на социјалното осигурување, која требаше да се изврши пред сè со целосно отстапување на осигурувањето на работниците и работодавците, т.е. на оние кои го финансираа, таква реорганизација никогаш не беше спроведена. Затоа од осигурувањето, какво што беше, работниците не можеа да имаат некоја поголема полза. Тоа исто така беше инструмент во рацете на владеечката класа, поради што ни оддалеку не можеше во полна мерка да им служи и да ги задоволи интересите на оние во чие име беше воведено — на работниците.

⁴⁶⁾ Извештај са Четвртиот редовен конгрес на привредних комора и организација Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, s.a, s.l, 106.

A CONTRIBUTION TO THE QUESTION FOR SOCIAL
REALIZATION OF THE WORKING CLASS IN MACEDONIA
DURING THE PERIOD OF OLD YUGOSLAVIA

S u m m a r y

In this article are presented only some aspects from the social insurance of the working class in the Vardar Macedonia during the period of pre-war capitalist Yugoslavia. In Macedonia inconsistently were realized the definitions regarding the questions from the field of the social insurance, as well as all the other definitions of the workers legislation. There was an insurance only for the case of illness and insurance in the case of an accident at work. Excluding Skopje, where the contributions of the social insurance were a privilege to a good part of the workers, in the internal parts uninsured was the enormous part of the employed. That is why, the working class in Macedonia had not got any use from the insurance. The employers had got a total influence over the insurance, in which the employer's capriciousness and bureaucratic methods of work were present.